

СПЕЦИФІКА ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ-КОМПОЗИТІВ ТА ЮКСТАПОЗИТІВ У ТЕРМІНОСИСТЕМІ ПРОГРАМУВАННЯ, КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ І ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ

© Ніколаєва А., Фоміна Л., 2010

У статті досліджено специфіку української термінології галузі комп'ютерної техніки. Терміносистема програмування, комп'ютерних мереж і захисту інформації розглядається як складний комплексний об'єкт, описуються дериваційні процеси у терміносистемі комп'ютерних наук та аналізується специфіка лексико-семантичних властивостей досліджуваної термінології.

Ключові слова: українська мова, термінологія, юкстапозит, термін-комполит, термінологія галузі комп'ютерної техніки.

The specification of Ukrainian technology for a computer technology is investigated in this work. The observation results of functioning lexemes, designating persons, material parts of instruments, devices, production processes and regimes as well as technical disciplines evidence that, the terminology of the computer technology branch offer a great number of interrelated elements composing an integer.

Keywords: Ukrainian language, terminology, composite term, terminology of computer technology.

Сучасна термінотворчість у різних мовах характеризується цілеспрямованим науковим впливом на процеси впорядкування окремих терміносистем, їх уніфікацію, стандартизацію, гармонізацію як на національному, так і на міжнародному рівнях. Спеціальне регулювання розвитку термінологічної лексики зумовлюється об'єктивними чинниками, насамперед реальною потребою суспільства в однозначній науковій комунікації.

Концептуальним підґрунтям роботи стали праці науковців, у яких висвітлюються загальні проблеми термінознавства (Т. Кияк, І. Кочан, А. Крижанівська, Д. Лотте, Г. Мацюк, Т. Панько, О. Реформатський, Л. Симоненко, О. Суперанська та ін.), а також окремі питання, що стосуються різних галузевих терміносистем (Л. Боярова, М. Годована, В. Калашник, Л. Полюга, О. Покровська, Б. Рицар, І. Сабадош та ін.).

Метою цієї роботи є спроба типологічного дослідження основних моделей терміносистеми програмування, комп'ютерних мереж і захисту інформації, яке дозволить визначити спільні характеристики та відмінності в термінологічній номінації названої галузі англійської та української мов. Значну за обсягом частину лексичного складу мови (близько 12 %) становлять композиції, які є результатом морфологічного поєднання двох або більше основ. Цей спосіб деривації посідає проміжне місце між морфологічним та синтаксичним способами сполучення одиниць мови.

Терміни-комполити дають можливість точно характеризувати предмети, явища за кількома ознаками. «Семантика і структура комполита залежать від найбільш характерних ознак синтаксичної сполучуваності кожної частини мови, лексичної сполучуваності слів, типу номінативного і лексичного значення одиниць, що їх мотивують» [10, с. 244].

Складним словам властиві загальнономовні дериваційні універсалії.

Деякі типи юкстапозитів за структурою наближаються до словосполук і складаються з комбінації

цілих слів: *слот-граматика, слово-ознака, пакет-модуль, оригінал-макет, об'єкт-нацадок, мітка-заповнювач, меню-каскад, лямбда-числення, користувач-непрограміст, крос-засоби, крос-система, регістр-пам'ять, буфер-текст, гем-пошук, гем-таблиця, гем-функція, блок-схема, блок-маркер, база-зміщення* тощо.

Іншим типам складних слів більшою мірою властиві ознаки цілюформленості. Це, насамперед, стирання граматичного значення першого компонента. Наприклад, термін *графостатика* жіночого роду, тоді як перша складова *граф* чоловічого роду; *знакомісце* — середнього роду при чоловічому роді першого компонента *знак-*, *кодограма* — жіночого роду при чоловічому роді першого складника *код*, *командоконтролер* — чоловічого роду при жіночому роді першого компонента. Другою ознакою цілісності композита є наявність одного головного наголосу: *фотоселєктор, хрестоподібний, хронометричний, шестивимірний, частотограма, частотно-селективний, чотиризначний, чотирьохадресний, самонастрóення, ремонтпридатність, машино-залєжний, багатотóчковий*.

Особливістю термінів-композитів є графічний вигляд — вони можуть бути написані разом або через дефіс: *взаємозамінний, взаємно-обернений, взаємоблокування, буквено-цифровий, букводрукувальний*. Складні слова, як і прості, мають один граматичний параметр словозміни. Неусталеність орфографії зумовлена, на наш погляд, тим, що терміносистема перебуває в періоді становлення.

Оскільки композити мають синтаксичну базу у вигляді вихідної словосполуки, то за характером синтаксичних відношень між компонентами розрізняють два основні типи складних слів — із сурядним та підрядним зв'язком. У термінології програмування, комп'ютерних мереж і захисту інформації наявні деривати, утворені за допомогою кожного з них. Комбінацією рівноправних компонентів є терміни: *бенчмарк-задача, бенчмарк-оцінка, блок-схема, буквено-цифровий, буфер-тест, вектор-функція, десятково-двійковий, дельта-маршрутизація, електронно-оптичний, згортка-розгортка, інженерно-технічний, крос-транслятор, крос-асемблер*.

Підрядний зв'язок компонентів передбачає наявність серед них синтаксично головних і залежних (такі відносини складових можуть мати характер означення чи додатка): *букводрукувальний, векторнозначний, взаємоблокування, взаємозв'язок, восьмизначний, внутрішньосхемний, двоцифровий, графоповторювач, графоаналітичний, дев'ятиразовий, криптографія, криптологія, методологія, машинозалежний, многовид, многократний, многочлен, низькопріоритетний, низькочастотний, нескінченновимірний, перфочитач, перфострічка, самозаписувач, самомодифікація*.

За способом сполучування компонентів розрізняють атематичні та тематичні композити.

Перша група складних термінів або складових складних термінів утворюється шляхом безпосередньої інтеграції. Мотивуючими основами при цьому однаково є як інтернаціональні компоненти, так і основи суто українських слів. Прикладами такого типу можуть бути нижчеподані моделі комп'ютерних номінацій:

1) іменник + іменник (*регістр-пам'ять, блок-маркер, система-путівник, символ-заповнювач, система-консультант, скен-код, нуль-відношення, поле-лічконик, об'єкт-кореспондент, оператор-вираз, об'єкт-нацадок, слово-ознака, пакет-модуль, оригінал-макет, мітка-заповнювач, слот-граматика, база-зміщення, буфер-текст, крос-система, меню-каскад*);

2) прислівник + іменник (*швидкодія, післядрук, післяпрограма, післяредагування, багатозадачність, багатозв'язність, багатозначність, багатополісник*);

3) прислівник + прикметник (моделі складових частин терміноодиниць) (*швидкодійний, швидкодрукувальний, швидкозбіжний, швидкообертний, швидкоплинний, швидкоспадаючий, багатоадресний, багатовимірний, багатозв'язний, багатознаковий, багатоконтурний, багаторівневий, багатоточковий, багатоцифровий, багатотермінальний, спільномірний*);

4) числівник + прикметник (*шестивимірний, чотиризначний, чотирьохадресний*);

5) символ + іменник (*X-модем, PU-екранування, р-код, Р-каналний*).

До другої групи тематичних композитів належать терміни, утворені на базі інтерфіксного сполучення взаємозалежних основ, тобто шляхом об'єднання в одне словесне ціле кореневих морфем

за допомогою голосних *о, е*. Серед подібних утворень найчастіше зустрічаються такі моделі:

- 1) іменник + *о* + іменник (*частотограма, системотехнік, номеронабирач*);
- 2) іменник + *о* + прикметник (*частотновибірний, хрестоподібний, стрібноподібний стрічкоподібний, стрічкопротязний*);
- 3) займенник + *о* + іменник (*самозавантаження, самосинхронізація, самопуск, самописець, самонастроєння, самоконтроль*);
- 4) займенник + *о* + прикметник (складові частини терміноодиниць) (*самонавчаний*).

Подібні композити мають мотивованість у синхронно вживаних словосполучах: *вимірювач частот*.

Оскільки функція складних слів у спеціальному тексті зводиться до семантичної компресії, конденсації інформації, спрощення морфолого-синтаксичних засобів у плані вираження та трансформації синтаксичних структур, то названі утворення якнайкраще здатні задовольнити основні вимоги до термінології — ясності, точності та компактності.

У складі досліджуваної терміносистеми найбільший відсоток серед складних слів мають субстантивні композити (СК) з підрядним зв'язком між безпосередньо складовими. Вони містять найбільший обсяг інформації, тому часто мають досить складну семантичну структуру: *частотограма, символ-заповнювач, хі-квадрат, скен-код* тощо.

Властивим для детермінативних СК є утворення рядів з тією самою основою або модифікуючим терміноелементом, що свідчить про релевантність та значну змістову єдність означальної моделі. У лінгвістичній літературі найчастіше досліджують ряди слів з однаковою другою конституютою [1–8].

Варто звернути увагу на семантичні відношення між елементами двоскладних детермінативних СК у терміносистемі програмування, комп'ютерних мереж і захисту інформації. Українські детермінативні субстантивні композити, урахувавши тотожні формально-структурні утворення, можуть мати різні семантичні зв'язки між безпосередніми складниками. У результаті аналізу терміноодиниць досліджуваної терміносистеми галузі комп'ютерної техніки методом трансформації детермінативних СК в еквівалентні синтаксичні групи виділяємо ряд семантичних зв'язків між означальним компонентом та різними основними.

Розглянемо ряд слів, перший — модифікуючий — компонент яких репрезентований різними частинами мови. Від другого елемента залежить семантика та семантична функція всієї терміноодиниці. Перший компонент як додаткова детермінанта звужує обсяг значення другого. Найпоширенішою є модель, де типи семантичних зв'язків, репрезентовані словосполучаками у формі конструкцій давального чи родового відмінка іменника (N): $N_1 + N_2$. Наприклад: *частотомір* — *вимірювач частот* (електронна схема, вбудована в комп'ютер для керування процесами, яка підраховує частоту появи певної події), *системотехнік* — *технік системи* (особа, яка проектує та розробляє системи); *сервомотор* — *мотор сервомеханізму* (частина сервомеханізму формування кінцевого механічного виводу); *сервосистема* — *система сервомеханізму* (система керування механічним рухом, у якій кінцевий вихід являє собою механічний рух певного типу); *правдоподібність* — *подібність правді* (тотожність істині параметрів, позначуваних механізмом).

Як свідчать наведені приклади, семантичні зв'язки реалізовано за допомогою описових та синтаксичних конструкцій, що містять підрядні речення.

Єдиного визначення названої категорії в лінгвістиці немає, інколи вона має різні назви, проте всі дослідники погоджуються з тим, що це мовне явище є актом відбиття ознаки предмета в його назві засобами мови. Проте, як зазначає О. Суперанська, неправомірно переносити синтаксичні категорії на зв'язки між терміноелементами композита [9, с. 104]. Значення терміна не складається із суми значень його складових, що виразно демонструють терміни досліджуваної галузі: *нуль* — *відношення*, *поле* — *лічильник*, *об'єкт* — *кореспондент*, *система* — *путівник*, *оператор* — *вираз* тощо. Легко переконатися, що далеко не кожний синтаксичний компонент є його термінологічною

складовою. Наприклад, *нуль* та *відношення* не утворюють термін *нуль — відношення*; *диск* та *джерело* у композиції *диск — джерело* означають диск, з якого будуть зчитувати дані під час копіювання, а також з якого завантажують програму в пам'ять; *дисквод*, що складається з елементів *диск* та *вод* (від *водити*) означає електромеханічний пристрій, який читає з дисків і записує на них інформацію.

Поряд із традиційним способом утворення термінів шляхом основокладання за допомогою з'єднувального голосного під впливом іншомовних запозичень в українській мові з'являються терміни з нульовим з'єднувальним елементом: *шумфактор*, *пиктрансформатор*, *куль-орган*, *тест-програма*, *блок-схема*, *буфер-текст*, *вектор-рядок*, *вектор-стовпець*, *вектор-функція*, *крос-асемблер*, *крос-розроблене*, *крос-транслятор*, *мітка-заповнювач*, *об'єкт-кореспондент*, *оператор-вираз*, *оператор-функція*, *підпрограма-процедура*, *підпрограма-функція*, *підцикл*, *післядрук*, *програма-диспетчер*, *програма-консультант*.

Специфіка структури та семантики композитів полягає в особливостях синтаксичної сполучуваності кожної частини мови, лексичної сполучуваності слів. Визначальними для формування семантики терміноодиниць-композитів досліджуваної терміносистеми є об'єктні відношення компонентів субстантивних сполук. Юкстапозити репрезентовані серед локативних іменників й утворюють велику групу назв операцій.

1. Азарова Л. Є. *Складні слова в українській мові: Структура, семантика, концепція «золотої пропорції»* / Л. Є. Азарова — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2000. — 222 с. 2 Головин Б. Н. *Лингвистические основы учения о терминах* / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин — М.: Высш. школа, 1987. — 104 с. 3. Городенська К. Г. *Деривація синтаксичних одиниць* / К. Г. Городенська — К.: Наук. думка, 1991. — 192 с. 4. Городенська К. Г. *Словотвірна структура слова: Відіменні деривати* / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко — К.: Наук. думка, 1981. — 199 с. 5. Горпинич В. О. *Українська словотвірна дериваційна термінологія* / В. О. Горпинич — Д.: ДДУ, 1998. — 189 с. 6. Карпіловська Є. А. *Конструювання складних словотвірних одиниць* / Є. А. Карпіловська — К.: Наук. думка, 1990. — 155 с. 7. Клименко Н. Ф. *Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові* / Н. Ф. Клименко — К.: Наук. думка, 1984. — 251 с. 8. Милославский И. Г. *Вопросы словообразовательного синтеза* / И. Г. Милославский — М.: Изд-во МГУ, 1980. — 296 с. 9. Суперанская А. В. *Общая терминология: Вопр. теории* / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева — М.: Наука, 1989. — 243 с. 10. *Українська мова: енциклопедія* / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.] — К.: Укр. енцикл., 2000.— 752 с.